

اصول حاکم بر قراردادهای الکترونیک در حقوق ایران

نرگس جهانی^۱

چکیده

اسناد الکترونیکی اسنادی هستند که به روش رایانه‌ای تولید، منتقل و نگهداری می‌شوند. آنها ممکن است به شیوه الکترونیکی متولد شده و یا از شکل اصلی خود به فرم الکترونیکی درآمده باشند. تحولات سریع و گسترده در تمام ابعاد باعث گردیده که ارتباطات سریع تر و وسیع تر صورت پذیرد. تجارت نیز از این قاعده مستثنی نیست و در سطحی گسترده تر و با سرعتی بسیار متحول شده است. یکی از مهم ترین مباحث حقوقی تجارت الکترونیک انعقاد قراردادهای الزام آور است. فناوری اطلاعات این امکان را فراهم آورده است که بسیاری از مبادلات تجاری، دادوستدها و ارائه خدمات از طریق اینترنت انجام شوند. گسترش این نوع از روابط معاملاتی و تجاری بین افراد با طرح برخی مسائل حقوقی در زمینه قواعد حاکم بر روابط قراردادی افراد همراه بوده است. نتایج نشان می‌دهد از سال سند تجاری از طریق وسایل الکترونیکی و قبض آن از سوی منتقل الیه با تحقق مفهوم کنترل سند توسط گیرنده ممکن می‌گردد. همچنین در جهت حفظ امنیت سند تجاری الکترونیکی و دور نگه داشتن آن از خطر تغییر در جریان انتقال آن، استفاده از روش‌های رمزگذاری سند توصیه می‌گردد. پرداخت به شیوه الکترونیکی، قسمتی عمده از پرداخت‌های روزمره در رابطه با بانک‌ها، مشتری و اشخاص حقیقی و حقوقی با همدیگر را تشکیل می‌دهد.

واژگان کلیدی: سند الکترونیکی، تجارت، حقوق بین الملل، قراردادها.

^۱ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین

مقدمه

برای دسترسی آسان، سریع و مطمئن به اطلاعات تجاری و فرصت‌های سرمایه‌گذاری و انجام معاملات بازرگانی در حداقل زمان و هزینه ممکن و رسیدن به رشد و توسعه اقتصادی پایدار و داشتن سهم بیشتر در تجارت جهانی، مجهز شدن به فناوری‌ها و ابزار و امکانات و زیرساخت‌های اساسی برای بهره‌گیری از شیوه‌های نوین تجارت، امری ضروری است. تجارت الکترونیک و مبادله الکترونیکی داده‌ها از جمله شیوه‌هایی است که تحقق آن تحولی عظیم در ساختار اقتصادی کشور ایجاد خواهد کرد شرکت‌ها و سازمان‌ها همواره نسبت به تحولات محیط بیرون حساس بوده و بهترین گزینه‌ها را در بهترین زمان برای دستیابی به منفعت و موقعیت بهتر در رقابت انتخاب می‌نمایند که باعث ایجاد فاصله بزرگی با سایر سازمان‌هایی خواهد شد که درک مناسبی از تحولات محیطی به خصوص فناوری‌ها ندارند. برخورداری بنگاه‌های اقتصادی از فناوری اطلاعات و ورود به عرصه تجارت الکترونیکی در دهه اخیر نه به عنوان یک کیفیت و رویکرد انگیزشی بلکه یک رویکرد پایه‌ای تلقی شده و در عرصه رقابت هوشمندانه موجود در تمامی عرصه‌های خدماتی و تولیدی یک ضرورت برای بقاء و تداوم حضور در صنعت می‌باشد. همچنین مهمترین پیامد جهانی شدن اقتصاد کشورها رشد تجارت الکترونیک است که عناصر آن بازار الکترونیک، تبادل الکترونیک و تجارت اینترنتی هستند که مبین ارتباط تنگاتنگ بین فناوری اطلاعات و ارتباطات با فرایندهای بازار و مدیریت است. یکی از مهم‌ترین مباحث حقوقی تجارت الکترونیک انعقاد قراردادهای الزام‌آور است. فناوری اطلاعات این امکان را

فراهم آورده است که بسیاری از مبادلات تجاری، دادوستدها و ارائه خدمات از طریق اینترنت انجام شوند. گسترش این نوع از روابط معاملاتی و تجاری بین افراد با طرح برخی مسائل حقوقی در زمینه قواعد حاکم بر روابط قراردادی افراد همراه بوده است. به رسمیت شناختن فناوری‌های نوین ارتباطی در تشکیل قراردادها، نحوه تشکیل و اعتبار آنها، قابلیت انتساب اسناد الکترونیک، مسائل مربوط به امضای الکترونیک، نحوه پرداخت‌های الکترونیک و ... از جمله مسائل مهم مطرح در این زمینه بوده است. طرح مسائل مذکور ناشی از ویژگی خاص محیط انجام قراردادهای الکترونیک است که حتی در بسیاری از موارد وضع قواعد جدیدی را نیز طلب نمی‌کند، بلکه با تحلیل و بررسی قواعد موجود نیز می‌توان برای چالش‌های مطروحه حقوق قراردادهای در فضای مجازی، پاسخ مقتضی را یافت و حتی المقدور از وضع قوانین جدید در این عرصه پرهیز کرد. آنچه که گفته شد بدان معنا نیست که محیط جدید بستر مبادلات الکترونیک بی‌نیاز از وضع قوانین و مقررات جدید باشد. باید پذیرفت که اینترنت به عنوان محل انجام روابط حقوقی افراد، دارای ویژگی‌هایی است که در فناوری‌های پیش از ظهور اینترنت وجود نداشته است. با وجود این پیشرفت‌های شگرف، مشکل می‌توان تصور نمود که سندی نتواند به صورت الکترونیکی تهیه و منتقل شود. با وجود این، مانع اصلی در گسترش اسناد الکترونیکی فقدان بستر حقوقی لازم و یا نقص مقررات موجود برای ایجاد، ظهورنویسی، انتقال، رهن و سایر معاملات اسناد غیرکاغذی می‌باشد. قوانین و مقررات ناظر بر اسناد تجاری در بسیاری از کشورها از جمله کشور ایران برمبنای اسناد

به وضعیت و نوع کار تجارت زیاد یا کم است. ولی در اصطلاح حقوق تجارت اسناد تجاری عبارت از اسنادی است که قانون تجارت از آنها نام برده و آنها را در تحت شرایط خاصی قرار داده است. معامله نسبت به بعضی از آنها را قانون ذاتاً تجارتي دانسته مانند معاملات برواتی و معامله بعضی از آنها ذاتاً تجارتي نیست مانند سفته، یعنی کسی که اشتغال به عمل برواتی داشته باشد تاجر است، ولی کسی که به عمل سفته اشتغال داشته باشد دلیل اشتغال او به تجارت نخواهد بود. با این احوال مقرراتی که در اسناد تجارتي وجود دارد مربوط به تاجر یا غیر آن نخواهد بود، بلکه شامل کلیه اسناد تجارتي است اعم از اینکه معامله کننده تاجر باشد یا خیر (عبادی، ۱۳۷۲: ۱۶۴).

انواع اسناد تجاری الکترونیکی

در این مبحث در قالب ۲ گفتار انواع سند تجاری الکترونیکی را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

۱- سند رسمی تجاری الکترونیکی

سند رسمی را می‌توان به صورت الکترونیکی تنظیم کرد. مطابق ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی اسنادی که در اداره ثبت اسناد و املاک یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأمورین رسمی در حدود صلاحیت آنها و برطبق مقررات قانونی تنظیم شده باشد رسمی است. در این صورت، سند الکترونیک رسمی، سند الکترونیکی است که نزد مأمور صالح با رعایت مقررات قانونی تنظیم می‌شود. در این صورت سند الکترونیک رسمی، از همان اعتبار و آثار سند رسمی موضوع ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی برخوردار خواهد بود. اسناد رسمی که طبق نص قانون مدنی، در نزد

کاغذی تنظیم شده است. این قوانین و مقررات به سختی می‌توانند مسائل مربوط به اسناد الکترونیکی را پوشش دهند و بنابراین، گسترش اسناد الکترونیکی مستلزم اصلاح و تکمیل قوانین موجود می‌باشد (محسنی‌مقدم، ۱۳۸۹: ۶۶).

مفهوم اسناد تجاری الکترونیکی

باتوجه به نقش و شغل تجارت متوجه می‌شویم که اجتماع بازرگانان از دیگر اجتماعات قابل تصور، جدا بوده و راهی خاص پیش‌رو دارند و باتوجه به معاملات انبوه بازرگانان که فقط به قراردادهای عمده می‌اندیشند لذا دو نیاز اساسی احساس می‌شود، امنیت و سرعت؛ بر همین مبنا است که قراردادهای تجاری از معاملات مدنی و ابزارهای پرداخت در جایگاه مدنی فاصله می‌گیرد. سند در تجارت از چارچوب قانون مدنی خارج شده و یک نظام وجودی جدیدی از آن احساس می‌شود. از حالت کاغذی که به عنوان ابزار اثباتی است خارج شده و این سند که در چارچوب قانون مدنی استقلالی ندارد در قانون تجارت وصف تجریدی کسب می‌کند و مزایایی به خود می‌گیرد و آن را از وصف ساده اسناد عادی در قانون مدنی جدا می‌کند. درست است که در ابتدا بیان نموده‌ایم که طبق قانون مدنی سند تجاری جزء اسناد عادی است ولی در اینجا می‌گوییم که در قانون تجارت نقش اساسی دارد و ارزش مختص به خود می‌یابد و چه بسا که این سند تجاری مسئولیت زیادی برای صاحبان امضا در آن بوجود می‌آورد که باعث سهولت قابل ملاحظه‌ای در انجام معاملات می‌شود. اسناد تجاری به طور عمده عبارت از کلیه اسنادی هستند که بین تاجر در دادوستد روزانه رد و بدل می‌شوند. انواع آنها متفاوت و بسته

ارسال الکترونیکی اوراق تجاری و اشکال سند تجاری الکترونیکی

ارسال الکترونیکی اوراق تجاری زمانی صورت می‌گیرد که یک سند تجاری به معنای سنتی خود در قالب اوراق مکتوب به وجود می‌آید و سپس تصویر دیجیتالی آن از طریق وسایل الکترونیکی ارسال می‌شود. به عبارت دیگر، در ارسال الکترونیکی سند کاغذی غیرالکترونیکی، جایگزین سند الکترونیکی و از طریق وسایلی چون فاکس، پست الکترونیک و غیره ارسال می‌شود. در این روش با استفاده از یک دستگاه کامپیوتر، اسکنر و چاپگر لیزری امکان انتقال و دریافت سند به صورت الکترونیکی فراهم می‌آید. سند موردنظر از طریق اسکنر تصویربرداری شده و به صورت داده به کامپیوتر منتقل می‌شود و از طریق وسایل ارتباطی، داده‌های مزبور به کامپیوتر مقصد ارسال می‌شود. سند ارسالی ممکن است به صورت خودکار بر روی چاپگر دریافت کننده چاپ شود و در صورتی که کاغذ یا جوهر تمام شده باشد، سند بر روی کامپیوتر دریافت کننده ذخیره می‌شود تا اشکالات مربوطه حل شود (محمدی موسوی، ۱۳۸۷: ۶۴). عمل ارسال سند تجاری در چارچوب وسایل الکترونیکی، در قالب مبادله الکترونیکی داده‌ها صورت می‌گیرد. مبادله الکترونیک داده‌ها یکی از فناوری‌های اساسی برای کسب و کار الکترونیک است که سبب انتقال استاندارد اسناد معاملاتی همچون صورتحساب‌ها، آگهی‌ها، حواله‌ها، سفارش‌ها و رسیدها مابین دو سازمان از طریق رایانه می‌گردد. مبادله الکترونیک داده‌ها موجب کاهش هزینه‌های معاملات، حذف چاپ و بایگانی کاغذ می‌گردد، زیرا مکاتبات را می‌توان به صورت خودکار از یک سیستم اطلاعاتی به

مأمورین رسمی تنظیم می‌شوند؛ علاوه بر پذیرش و ارزش اثباتی بالا در محاکم، که قانونگذار ادعای تردید و انکار را در خصوص آنها نپذیرفته است؛ قدرت اجرایی اسناد رسمی نیز از آثار اعتبار استثنایی آنها است. ماده ۹۳ قانون ثبت، کلیه اسناد رسمی راجع به دیون و سایر اموال منقول را بدون احتیاج حکمی از محاکم عدلیه لازم‌الاجرا دانسته است. بنابراین ارزش اثباتی اسناد رسمی الکترونیکی همانند ارزش اثباتی اسناد رسمی سنتی است.

۲- سند عادی الکترونیک

اسناد الکترونیکی که بدون حضور مأمور رسمی یا خارج از حدود صلاحیت آنها تنظیم می‌شود؛ سند عادی الکترونیک محسوب می‌شوند سند عادی با یک امضای الکترونیکی ساده تصدیق می‌شود، این امضا می‌تواند به صورت تصویر ساده امضای دستی یا تایپ نامشخص در زیر سند، آدرس پست الکترونیکی وی، یک کارت هوشمند، انتخاب گزینه موافقم یا گذرواژه باشد. مطابق با مواد ۱۲۹۱ و ۱۲۹۲ ق.م. هرگاه صدور سند از منتسب‌الیه تصدیق شود و یا در دادگاه ثابت شود که سند مزبور توسط منتسب‌الیه امضا یا مهر شده است، سند عادی اعتبار سند رسمی را خواهد داشت و انکار و تردید نسبت به آن مسموع نیست (رضایی، ۱۳۸۸: ۶). با استفاده از معیاری که قانون تجارت الکترونیک در اختیار ما قرار می‌دهد؛ می‌توان اسناد عادی الکترونیک را از حیث اعتبار و ارزش اثباتی به دو دسته تقسیم کرد:

الف) اسناد الکترونیکی که به صورت داده پیام و سوابق الکترونیک مطمئن تهیه و ذخیره شده‌اند.

ب) اسناد الکترونیکی که شرایط داده پیام مطمئن را ندارند.

سیستمی دیگر و از طریق شبکه ارتباطات از راه دور انجام داد.

مزایا و معایب استفاده از اسناد تجاری الکترونیکی و انتقال الکترونیکی آنها

سند تجاری به شکل الکترونیک به سهولت قابل تکثیر و تجدید می‌باشد و بنابراین همواره می‌توان از آنها چند نسخه پشتیبان تهیه و در محل‌های مختلف نگهداری کرد. بایگانی سند الکترونیک ساده است. جدای از همه اینها، فایده‌ی بسیار مهم اسناد تجاری الکترونیکی و به ویژه صدور، ارائه و انتقال آنها از طریق واسطه‌های الکترونیکی، جلوگیری از صدور اسناد بلامحل می‌باشد؛ مثلاً می‌توان ترتیبی اتخاذ کرد که نتوان چک بدون موجودی یا با کسری موجودی صادر نمود و یا امکان صدور چک وعده‌دار در سیستم پذیرفته نشود.

همچنین استفاده از اسناد الکترونیکی، پرداخت‌ها را از خطر جعل و کپی در امان نگه داشته بنابراین امروزه شتاب، و از پرداخت‌های سنتی کارآمدتر می‌باشد به خوبی در جهت متمایل ساختن سیستم‌های دستی کاغذی به سوی استفاده از فناوری مبتنی بر وب سایت و اسناد الکترونیکی برای رسیدن به سطوح بالایی از کفایت و اطمینان دیده می‌شود. در حقیقت، اتکا بر عنصر فیزیکی در اسنادی همچون برات و سفته و چک به خاطر هزینه‌های بالای انتقال سند کاغذی مردود شناخته شده است. استفاده از سند تجاری الکترونیک و انتقال الکترونیکی آن دارای معایبی نیز می‌باشد. امکان تغییر اسناد الکترونیکی به ویژه در روند واگذاری آن بسیار

بیشتر از یک سند کاغذی است و انکار آن به راحتی ممکن است و نیز احتمال گم شدن آن در فضای وسیع مجازی به راحتی قابل تصور است. از سوی دیگر، نبود مقررات کافی در رابطه با سند الکترونیکی و ارکان آن همچون امضای الکترونیکی و وجود مقررات دست و پاگیر سنتی بر مشکلات افزوده است. مشکل دیگر، تغییر سیستم‌های خواننده یک سند می‌باشد، چه بسا سیستمی که توسط آن سند تجاری به صورت الکترونیک خلق شده است، در مکان دیگر پس از انتقال سند موجود نباشد و یا اصلاً آن سیستم منسوخ شده باشد و بنابراین نتوان سند الکترونیکی را به درستی دریافت نمود (عرفانی، ۱۳۸۵: ۱۷). قانون حاکم، نظامی حقوقی است که قرارداد در چارچوب آن به وجود می‌آید و اعتبار و نفوذ قرارداد برگرفته از آن است و الفاظ و عبارات قرارداد به موجب آن تفسیر و اجرای حقوق و ایفای تعهداتی که محتوای توافقنامه را تشکیل می‌دهد، براساس آن صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، موضوعاتی نظیر آثار، احکام، التزامات و مسئولیت‌های قرارداد در مورد عدم انجام تعهد، مشمول آن بوده و در موارد اجمال و ابهام قرارداد یا سکوت طرفین قرارداد، جانشین اراده متعاقدين شده و مکمل مقررات قرارداد می‌شود. به عبارت دیگر، هدف قانون حاکم، تعیین قواعد حقوقی ناظر بر حل و فصل دعواست (وصالی، ۱۳۸۹: ۵۴).

مفهوم قرارداد الکترونیکی: هر قرارداد متشکل از دو جزء است: ایجاب و قبول. برخلاف نظر برخی اصولاً انعقاد قرارداد در محیط الکترونیکی از لحاظ ماهیت تفاوت چندانی با انعقاد قرارداد سنتی ندارد و چنین قراردادی مفاهیم سنتی قواعد عمومی قراردادها را به چالش نکشیده است. بنابراین

معاملات الکترونیکی را تعیین نمود. انواع این ویژگی‌ها عبارت است از:

۱- الحاقی بودن قرارداد الکترونیکی

قراردادی که در محیط الکترونیکی و صفحات وب منعقد می‌شود از جمله قراردادهای الحاقی محسوب می‌شود. زیرا فروشنده کالا و خدمات خود را توأم با اطلاعات لازم و شرایط عمومی، در صفحه اینترنتی خود به نمایش می‌گذارد. خریدار و یا مصرف‌کننده در صورت تمایل به خرید فقط تحت همان شرایط اعلان شده می‌تواند آنرا قبول کند (منصور، ۱۳۸۶: ۸۹).

۲- عدم حضور فیزیکی طرفین در قرارداد الکترونیکی

از خصوصیت اساسی قرارداد الکترونیکی نیز این است که حتماً باید بواسطه الکترونیکی و یا در محیط الکترونیکی بدون وجود حضور فیزیکی متقابل طرفین منعقد گردد. حتی وجود طرفین در محیط الکترونیکی به معنای حقیقی نمی‌باشد.

۳- اصل رضا

اصولاً در حقوق ایران، لزوم تبعیت از شکل معینی از تشریفات، از شروط صحت قرارداد نمی‌باشد. چنانکه قانونگذار ایران در ماده ۱۹۱ صراحتاً به آن اشاره می‌کند، عقد محقق می‌شود به قصد انشاء به شرط مقرون بودن به چیزی که دلالت بر قصد کند. لذا طرفین در انعقاد قرارداد در انتخاب نحوه اعلام اراده خود آزاد هستند. این آزادی در اعلام اراده در ماهیت انعقاد قراردادهای الکترونیکی نیز مصداقیت دارد (داراب‌پور، ۱۳۷۴: ۵۴).

می‌توان قرارداد الکترونیکی را چنین تعریف کرد: توافق دو یا چند اراده در قالب ایجاب و قبول در محیط الکترونیکی. نکته قابل ذکر اینکه هرگاه قرارداد به شکل سنتی منعقد شود، حتی اگر اجرای آن نیز در فضای سایبر به وقوع بپیوندد، نباید آن را الکترونیکی دانست. پس اگر توافق اراده‌ها حضوری و اجرای قرارداد در محیط اینترنت صورت گیرد، چنین قراردادی را نمی‌توان الکترونیکی نامید. برای انعقاد هر قراردادی لازم است طرفین آن قرارداد، قصد و اراده‌ی ایجاد قرارداد را داشته باشند. علاوه بر این لازم است این قصد و اراده بیان شود تا معلوم گردد که شخص قصد انعقاد معامله را دارد. قصد و اراده‌ای که برای انعقاد قرارداد اعلام و ابراز شده است را اراده ظاهری یا اراده‌ی خارجی یا اعلام اراده می‌نامند. چیزی که نشانگر قصد و اراده‌ی طرفین قرارداد است ایجاب و قبول نامیده می‌شود. بنابراین هر قراردادی با ایجاب و قبول منعقد می‌شود (صفایی، ۱۳۸۴: ۶۴).

ویژگی قراردادهای الکترونیکی

الکترونیکی بودن نحوه اعلان اراده‌ها، شکلی از اشکال انعقاد قرارداد محسوب می‌شود که تناقضی با ماهیت اصول صحت قرارداد ندارد. در قانون مدنی و یا قوانین خاص دیگر مقررات خاصی برای تنظیم قرارداد الکترونیکی پیش‌بینی نشده است. ولی با استنباط و استدلال از قواعد و اصول حاکم بر حقوق قراردادهای، مقایسه نحوه انعقاد اینگونه قراردادهای با قراردادهای سنتی و تأمل در طبیعت ساختار ابزار و محیط الکترونیکی می‌توان خصوصیات عمده

قانون یاد شده در تفسیر این قانون همیشه باید به خصوصیت بین‌المللی، ضرورت توسعه هماهنگی بین کشورها در کاربرد آن و رعایت لزوم حسن نیت توجه کرد. در این راستا می‌توان گفت که قانونگذار ایران در تدوین و تصویب قانون تجارت الکترونیکی عملاً به جنبه بین‌المللی قراردادهای الکترونیکی در عرصه قانون تجارت الکترونیکی توجه خاصی نموده است. بدین ترتیب که مفاد قانون تجارت الکترونیکی با رعایت مفاد و مفاهیم اساسی قانون نمونه آنسیترال تدوین و مقرر شده است. البته این جزئی از قوانینی است که انتظار می‌رود در رویه بین‌المللی مسائل حقوق مختلف راجع به معاملات الکترونیکی بین‌المللی بطور یکسان وضع گردد. زیرا قوانین محلی و داخلی برای تنظیم معاملات الکترونیکی در ابعاد بین‌المللی خود کافی و وافی به حل و فصل آثار حقوقی ناشی از روابط حقوق بین‌المللی در این عرصه نمی‌باشد (رضایی، پیشین: ۷۸).

زمان و مکان تشکیل قراردادهای الکترونیکی

تعیین زمان تشکیل عقد از جمله برای تشخیص مبدأ جریان آثار عقد، تعیین قانون حاکم بر عقد و روابط طرفین و نیز مبدأ جریان مرور زمان اهمیت دارد. مکان تشکیل عقد نیز در مواردی به تعیین دادگاه صالح و قانون قابل اجراء بر عقد و روابط طرفین کمک می‌کند. از طرف دیگر در مواردی زمان تشکیل ایجاب نیز می‌تواند دارای اهمیت باشد؛ برای مثال اگر فروشنده‌ای هنگام ایجاب الکترونیکی نرم‌افزار معین اعلام نماید، این ایجاب برای یک ماه پایدار خواهد بود، هر چند قبل از موعد مذکور نیز ایجاب از سوی او قابل رجوع است ولی بعد از آن مدت، اعتبار ایجاب از

اصولاً در حقوق ایران، لزوم تبعیت از شکل معینی از تشریفات، از شروط صحت قرارداد نمی‌باشد. چنانکه قانونگذار ایران در ماده ۱۹۱ صراحتاً به آن اشاره می‌کند «عقد محقق می‌شود به قصد انشاء به شرط مقرون بودن به چیزی که دلالت بر قصد کند.» لذا طرفین در انعقاد قرارداد در انتخاب نحوه اعلام اراده خود آزاد هستند. این آزادی در اعلام اراده در ماهیت انعقاد قراردادهای الکترونیکی نیز مصداقیت دارد. با این تفاوت که وسیله انعقاد قرارداد الکترونیکی در طبیعت ساختاری خود عملیات تکنیکی معینی را بر نحوه اعلام اراده به شکل الکترونیکی تحمیل می‌کند. زیرا تولید بیان اراده به شکل داده پیامی و شکل روش‌های الکترونیکی ارسال و پذیرش بیان اراده از طبیعت کاربرد فناوری ابزار الکترونیکی اینترنت محسوب می‌شود. اصل رضایی بودن قراردادها و از این جمله قراردادهای الکترونیکی، مانع از توافق طرفین بر تعیین شکل معینی برای قرارداد می‌باشد. زیرا بصراحت ماده ۱۰ ق.م. قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده‌اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است.

جنبه بین‌المللی قراردادهای الکترونیکی

قراردادهای الکترونیکی به اعتبار صفت بین‌المللی شبکه اینترنت، جنبه فرامرزی دارد. زیرا محیط اینترنت، محیطی است آزاد برای همه صرفنظر از مرز و محل جغرافیایی معین و ورود به آن برای هر شخص امکانپذیر است. چنانکه قانونگذار در تفسیر قانون تجارت الکترونیکی به لزوم توجه به خصوصیت بین‌المللی اشاره کرده است. بنابر ماده ۳

در این صورت این اشتباه اصولاً در مقابل طرف قرارداد قابل استناد نیست (مهدی‌پور، ۱۳۸۰: ۳۸).

در قرارداد الکترونیکی، ممکن است خطا ناشی از فعل انسان (برای مثال، اشتباه تایپی) یا درست کار نکردن سامانه‌ای باشد که از آن برای ایجاد و یا ارسال ایجاب و قبول استفاده می‌شود. رویداد خطا در فرایند قرارداد الکترونیکی، می‌تواند از دو جهت موثر باشد: از یکسو، ممکن است خطا منجر به عدم انتساب داده به شخصی شود که سامانه الکترونیکی از جانب او برنامه‌ریزی شده و کار می‌کند و از سوی دیگر، امکان دارد طرفی که خطا به او منتسب است، مدعی بطلان یا قابل فسخ بودن قرارداد شود (وصالی‌ناصح، پیشین: ۴۱).

انحلال قراردادهای الکترونیکی

موارد انحلال قراردادها متفاوتند و به اعتبار سهمی که اراده طرفین در آن دارد تقسیم می‌شوند.

۱- اقاله

همانطور که در قراردادهای متعارف و کهن، طرفین می‌توانند قرارداد خودشان را با رضایت برهم بزنند این وضعیت در معاملات الکترونیکی نیز وجود دارد. انحلال قرارداد از طریق اقاله جزء قواعد عمومی قراردادهای است و هیچ منعی در مورد اعمال آن در قراردادهای الکترونیکی دیده نمی‌شود (محسنی‌مقدم، پیشین: ۵۳).

۲- انحلال ارادی

که با تصمیم یکی از دو طرف انجام می‌شود که به آن فسخ می‌گویند و اختیاری که طرف عقد لازم در آن دارد را خیار

نظر امکان الحاق قبولی به خودی خود از بین می‌رود. بنابراین تعیین زمان صدور ایجاب، زمان اعتبار و انقضای آن را مشخص می‌کند (محسنی‌مقدم، پیشین: ۶۵). به طور کلی در مورد زمان و مکان تشکیل قراردادهای الکترونیکی باید گفت، چون در این قراردادها طرفین عقد در حضور یکدیگر مبادرت به انعقاد عقد نمی‌کنند و اغلب با هم فاصله مکانی - حتی از نظر جغرافیایی، فاصله زمانی - دارند، لذا مطمئناً بین زمان و مکان صدور ایجاب یا قبول و اطلاع از آن توسط مخاطب تفاوت خواهد بود؛ وضعیت قراردادهای الکترونیکی از این نظر مشابه عقود مکاتبه‌ای و قراردادهایی هست که ایجاب و قبول آن از طریق پست انجام می‌گیرد (همان، ۶۶).

اشتباه در قراردادهای الکترونیکی

قاعده عمومی در قراردادها، نبود اشتباه است. بنابراین مدعی اشتباه باید آن را اثبات کند. این قاعده برای کاستن از انگیزه طرح دعوا در رابطه طرفین قرارداد اندیشیده شده و در عین حال با اصل صحت هماهنگی دارد. از سوی دیگر، به آن دلیل که اشتباه به عنوان مانعی در مسیر اعتبار قصد طرفین به شمار می‌آید، تفسیر محدودی از آن ارائه می‌شود. برای مثال، حتی اگر وجود اشتباه در قرارداد احراز شود، تنها در صورتی قرارداد را باطل یا قابل فسخ می‌سازد که موجب ناهماهنگی قصد و یا رضای طرفین عقد باشد. به همین دلیل، اشتباه فردی یکی از طرفین که دیگری از آن بی‌اطلاع باشد و در عین حال تأثیری در شرایط اساسی صحت معامله نداشته باشد، قابل استناد نیست؛ همانند اشتباهی که در طراحی سامانه پیام خودکار روی دهد که

که درباره قراردادهای الکترونیکی، همانند قراردادهای مکاتبه‌ای در مورد آن نظریه‌های مختلفی وجود دارد، به موجب قانون حاکم به عمل می‌آید. برای مثال، هرگاه در قانون کشوری، نظریه ارسال به عنوان معیار قبول، پذیرفته شده باشد، قرارداد در زمان و مکانی منعقد می‌شود که مخاطب قبول (موجب)، نامه الکترونیکی یا پیام قبول را دریافت می‌کند (الماسی، ۱۳۸۵: ۹). در مواردی همچون حراج‌های الکترونیکی، حراج‌گذار باید آن را به طور صریح تابع قانون کشور خاصی کند تا در صورتی که مشتریان، تابعیت یا اقامتگاه کشورهای مختلفی را داشته باشند، سرنوشت قرارداد از حیث قانون حاکم در معرض ابهام قرار نگیرد. در این موارد، اغلب قانون قابل انعطاف و روشنی به عنوان قانون حاکم تعیین می‌شود (وصالی‌ناصح، پیشین: ۴۳).

۲- معیارهای تعیین قانون حاکم

قرارداد، محصول اراده طرفین آن است و قرارداد الکترونیکی هم از این اصل خارج نیست. با این وصف، در تعیین قانون حاکم بر قرارداد هم باید معیار اصلی، اراده طرفین آن باشد. در فرض سکوت طرفین در قبال قانون قابل اجراء یا سکوت قانون مذکور، لازم است معیارهای دیگری برای تعیین قانونی که در فرض سکوت طرفین یا سکوت قانون قابل اجراء، حاکم خواهد بود، ارائه شود (داراب‌پور، ۱۳۷۵: ۵۶). اهمیت اصل حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم به حدی است که دستورنامه اروپایی راجع به قانون قابل اجراء در تعهدات قراردادی تصریح می‌کند: «آزادی طرفین در انتخاب قانون قابل اجراء باید سنگ بنای قواعد حل تعارض در زمینه تعهدات قراردادی باشد.»

می‌گویند. در قراردادهای الکترونیکی حق فسخ که در ماده ۳۷ قانون تجارت الکترونیک برای مصرف کننده در معامله از راه دور به مدت ۷ روز شناسایی شده است نوعی اختیار کلی برای فسخ معاملات از راه دور است حقوقدانان معمولاً اختیار شرط را برای آن در نظر می‌گیرند در صورتی که ماده ۳۷ به معنای جایز بودن کل معاملات از راه دور از طرف خریدار برای حداقل ۷ روز کاری است و اسقاط این حق طبق ماده ۴۶ جایز نبوده و حکمی امری است و طرفین نمی‌توانند برخلاف این حق فسخ هفت روزه توافق نمایند و این با قوانین عمومی خیارات قانون مدنی تطابق ندارد و از این منظر نمی‌توان آن را اختیار شرط دانست زیرا این حق فسخ غیرقابل اسقاط است در حالیکه خیارات قابل اسقاطند.

قانون حاکم در قراردادهای الکترونیکی

به موجب اصل حاکمیت اراده، طرفین قرارداد می‌توانند هرگونه توافقی را که خلاف قانون و نظم عمومی نباشد، به عمل آورند. از اینرو، در شرایط عادی نیاز قرارداد به قانون، بستگی به این دارد که آیا در تنظیم آن دقت لازم به کار رفته و جزئیات در نظر گرفته شده‌اند یا خیر. در صورتی که قرارداد صراحت لازم را نداشته باشد یا درباره مفاد آن اختلاف شود، قانون، یکی از منابع تفسیر اراده طرفین و حل و فصل اختلافات خواهد بود (مهدی‌پور، ۱۳۸۰: ۸۸).

۱- اهمیت تعیین قانون حاکم

تعیین اینکه آیا در رابطه طرفین، قرارداد الزام‌آوری منعقد می‌شود یا به موجب قانون حاکم انجام می‌شود (نجفی، ۱۳۸۹: ۷۱). علاوه بر این، اثبات زمان و مکان انعقاد

قرارداد خویش حاکم کنند. به طور کلی در مورد قرارداد-های منعقد در خارجه تفاوتی میان اتباع ایران و اتباع بیگانه در بهره‌مندی از این اختیار نیست.

تشکیل قراردادهای الکترونیکی

تشکیل قراردادهای الکترونیکی باید دارای دو شرط ذیل باشد:

۱- دخالت غیرمستقیم انسانی در آن مشهود باشد؛ بدین معنی که نرم افزارها و ابزارهای لازم از قبل در سیستم کامپیوتری نصب شود تا از این طریق امکان ارتباط وجود داشته باشد.

۲- رایانه باید برای انعقاد اتوماتیک قرارداد، به یک شبکه - که لزوماً اینترنت نیست- متصل باشد و فرض تشکیل قرارداد بوسیله‌ی رایانه‌ی واحد علی‌الاصول منتفی است.

رایانه می‌تواند ایجاب نماید. برای مثال یک سیستم برنامه-ریزی شده ممکن است به طور خودکار کاهش مقدار موجودی کالای مشخص را محاسبه نموده و بعد از رسیدن به میزان خاصی، به طور الکترونیکی خرید آن را از فروشنده معین ایجاب نماید. قبول الکترونیکی نیز بوسیله رایانه امکانپذیر است؛ البته تشخیص اینکه رایانه اقدام به پاسخ ایجاب (قبول) کرده یا تنها اعلام وصول آن نموده، بستگی به اوضاع و احوال تک‌تک موارد دارد. برای مثال در یک پرونده، دادگاه برای حکم به تشکیل خودکار قرارداد بیمه چنین استدلال نمود که رایانه مطابق با اطلاعات و راهنمایی‌های کارگزاران بیمه عمل کرده و بر این اساس شرکت بیمه متعهد به قرارداد بیمه‌ای می‌باشد که بوسیله‌ی رایانه تمدید شده است (رضایی، پیشین: ۲۷). در حقوق ایران، قانون تجارت الکترونیکی در مورد تشکیل قرارداد به

در تئوری ذهنی که دانشمندی به نام دایسی پایه‌گذار آن است، تا زمانی که به طور صریح یا ضمنی بتوان اراده طرفین را در خصوص قانون حاکم کشف کرد، دادرسی یا داور اختیار رجوع به هیچ قانونی را نخواهد داشت. امروزه، این تئوری درباره قراردادهای به عنوان اصل پذیرفته شده است.

در حقوق کشورمان، لحن ماده ۹۶۸ ق.م. به گونه‌ای تنظیم شده که حکایت از محدود بودن آزادی اراده طرفین قرارداد دارد، در صورتی که هر دو ایرانی باشند. به موجب این ماده، تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع عقد است مگر اینکه متعاقدين اتباع خارجه بوده و آن را صریحاً یا ضمناً تابع قانون دیگری قرار داده باشند. از نظر اکثر حقوقدانان، مفاد ماده ۹۶۸ ق.م. آمره به حساب می‌آید و طرفین عقد، غیر از مواردی که هر دو تبعه بیگانه باشند، نمی‌توانند قرارداد خویش را که در ایران منعقد می‌کنند، تابع قانون کشور دیگری قرار دهند. چنانکه برخی از حقوقدانان نیز، به حق گفته‌اند، قائل شدن به امری بودن قاعده مندرج در ماده ۹۶۸ قانون مدنی برخلاف منطوق حقوقی بوده و مشکلاتی در مراودات بین‌المللی به وجود می‌آورد. از جمله اینکه قاعده حل تعارض فقط در قراردادهای منعقد در ایران قابل اجراء خواهد بود (مسعودی، ۱۳۷۹: ۱۴). به هر حال حتی اگر محتوای ماده - به لحاظ ظاهری و منطوق آن آمره محسوب شود، باید معتقد شد که به دلیل حکم استثنایی و خلاف حاکمیت اراده در ماده مذکور، در مواردی که اتباع ایرانی در خارج از کشور قراردادی را با همدیگر منعقد کنند، قرارداد ایشان حداقل محکوم به قانون ایران نخواهد بود، هر چند که می‌توانند قانون ایران را بر

طرفین قرارداد از راه دور، نوشتاری بودن قرارداد، منحصر بودن قراردادها به معاملات و دادوستد کالا و ارائه خدمات و همچنین خصوصیت فراملی آن، از جمله ویژگی‌های عمده قراردادهای موضوع مقررات قانون تجارت الکترونیکی می‌باشد.

با توجه به خصوصیات قانون تجارت الکترونیکی، می‌توان گفت که اصولاً کاربرد قراردادهای الکترونیکی بر مبنای سیستم اطلاعاتی و تبادل داده‌های پیامی می‌باشد که این اطلاعات مفاد بیان اراده (ایجاب و قبول) محتوای محصول الکترونیکی قابل دادوستد در قرارداد الکترونیکی را تشکیل می‌دهد. سند تجاری به شکل الکترونیک به سهولت قابل تکثیر و تجدید می‌باشد و بنابراین همواره می‌توان از آنها چند نسخه پشتیبان تهیه و در محل‌های مختلف نگهداری کرد. بایگانی سند الکترونیک ساده است. جدای از همه اینها، فایده‌ی بسیار مهم اسناد تجاری الکترونیکی و به ویژه صدور، ارائه و انتقال آنها از طریق واسطه‌های الکترونیکی، جلوگیری از صدور اسناد بلامحل می‌باشد؛ مثلاً می‌توان ترتیبی اتخاذ کرد که نتوان چک بدون موجودی یا با کسری موجودی صادر نمود و یا امکان صدور چک وعده‌دار در سیستم پذیرفته نشود.

فهرست منابع

- ۱- الماسی، نجادعلی (۱۳۸۵)، «ضوابط تعیین قانون حاکم بر اسناد تجاری»، مجله مجتمعه آموزش عالی قم، شماره ۱۲.
- ۲- داراب‌پور، مه‌راب (۱۳۷۴)، «تفسیری بر حقوق بیع بین‌المللی»، جلد اول، تهران: انتشارات گنج دانش.
- ۳- رضائی، روح‌اله (۱۳۸۸)، «اعتبار اسناد الکترونیک»، مجله نشریه حقوقی گواه، شماره ۶.

وسیله‌ی سیستم‌های خودکار یا نمایندگان الکترونیکی ساکت است. با این وجود به استناد برخی از مواد کمیسیون حقوق تجارت بین‌الملل سازمان ملل متحد اعتبار چنین قراردادی را اثبات نمود.

نتیجه‌گیری

قراردادهای الکترونیکی، بواسطه اینترنت جزء قراردادهای تابع اصول و قواعد عمومی شناخته می‌شود. سازگاری و مطابقت مفاهیم لفظی و عرفی قواعد حقوقی قراردادهای، با مفاهیم فنی محیط الکترونیکی، تحدید حقوق و اختیارات طرفین در حمایت مصالح و حفظ تعادل منافع خود در قراردادهای منعقد بواسطه اینترنت و ضوابط حاکم بر روش‌های متعدد و ایفای تعهدات بواسطه محیط اینترنت از جمله مسائلی است که انعقاد قراردادهای الکترونیکی را با تردید و تأمل مواجه ساخته است. سبب عمده آن، به این بر می‌گردد که تعداد زیادی از مفاهیم و مقررات قانون تجارت الکترونیکی حاکم بر قراردادهای الکترونیکی، فاقد هرگونه پیشینه عرف و عادت و یا نیازهای اجتماعی و اقتصادی در کشورمان بوده است و نسبت به مفاهیم حقوقی جاری در منابع حقوقی کشورمان نسبتاً وجه نامأنوس دارد. گرچه قانون تجارت الکترونیکی، با محتوای خاص خود، به ظاهر تعارضی با قواعد و مقررات عمومی قوانین مدنی و تجاری ندارد، ولی با وجود این، انسجام و هماهنگی چندانی نیز با مفاهیم و مقررات شکلی و فنی منابع قانونی، مانند قوانین مدنی و تجاری ندارد و منفذی بس محدود، در تطبیق این قواعد بر مسائل حقوقی قراردادهای در تجارت الکترونیکی تلقی می‌گردد. اعلام اراده

- ۴- صفایی، حسین (۱۳۸۴)، حقوق مدنی، جلد دوم، تهران: نشر میزان.
- ۵- عباد، محمدعلی (۱۳۷۲)، حقوق تجارت، جلد اول، تهران: انتشارات گنج دانش.
- ۶- عرفانی، محمود (۱۳۸۵)، حقوق تجارت، جلد سوم، تهران: انتشارات میزان.
- ۷- محسنی مقدم، رضا (۱۳۸۹)، «بررسی اسناد تجاری الکترونیکی»، **پایان نامه کارشناسی ارشد**، دانشگاه علوم و تحقیقات.
- ۸- محمدی موسوی، سیدرضا (۱۳۸۷)، «کاربرد امضای دیجیتال در دولت الکترونیکی»، **مجله الکترونیک**، شماره ۱.
- ۹- مسعودی، بابک (۱۳۷۹)، «اصول حاکم بر اسناد تجاری»، **مجله کانون وکلای دادگستری**، شماره ۲.
- ۱۰- منصور، جهانگیر (۱۳۸۶)، **قوانین چک، سفته، برات: قانون جدید صدور چک مصوب**، جلد اول، تهران: نشر دیدار.
- ۱۱- مهدی پور عطایی، خسرو (۱۳۸۰)، **تجارت الکترونیکی**، جلد اول، تهران: مؤسسه فرهنگی دیباگران.
- ۱۳- نجفی، بهزاد (۱۳۸۹)، «مسائل و مشکلات سفته»، **ماهنامه رازی**، شماره ۶.
- ۱۴- وصالی ناصح، مرتضی (۱۳۸۹)، «مقاله قرارداد الکترونیک و مبانی اعتبار آن»، **شرکت خدمات انفورماتیک**.